

Det første pornobålet brant på
Olaf Ryes plass 27. august 1977.

FOTO: BERNT EIDE / KLASSEKAMPEN / ARBARK

TRINE ROGG KORSVIK

Jentene på Holmenkolbanen

Pornokamp og «AKP-bråk» i fagbevegelsen på 1970-tallet

I august 1977 kom pornokampen til Norge. Utover høsten stormet aksjonister fra kvinnebevegelsen pornobutikker der de forsynte seg med blader som de tok med seg til torgs og brant på bål. Tabloidavisene mesket seg i fortellinger om rasende militante kvinner og mafiøse pornogangstere. Høsten 1977 satte Senterkvinnene i gang en tverrpolitisk aksjon mot pornografi. Aksjonen utviklet seg etter hvert til å bli den brede bevegelsen Fellesaksjonen mot pornografi og prostitusjon, som i 1983 samlet nesten 40 landsomfattende organisasjoner som representerte bortimot en halv million medlemmer.¹

At pornokampen i Norge ble utløst av en arbeidskonflikt på Holmenkolbanen, er nok mindre kjent enn fortellingene om de oppsiktsvekkende pornobålene. Den såkalte Holmenkolbanesaken begynte med at konduktører spontant reiv ned reklameplakater for «mannfolkbladet» *Nye Alle Menn* som hang i t-banevognene. To unge kvinnelige sommervikarer, Liv og Rannveig, ble utpekt som ansvarlige for aksjonen og suspendert. De to mente seg utsatt for en politisk oppsigelse og hevdet sin rett til å aksjonere mot forhold på arbeidsplassen som de mente var kvinnediskriminerende. Men de fikk liten støtte av de tillitsvalgte ved Holmenkolbanen (HKB), en arbeidsplass som i 1970-åra var preget av harde konflikter mellom marxist-leninister og Arbeiderpartimedlemmer. Til gjengjeld mobiliserte aktivister fra kvinnebevegelsen til støtte for de to jentene, og denne kampanjen ble fra første stund satt i sammenheng med kamp mot pornografi.

Dette var en kampsak som tidligere ikke hadde vært særlig framtreddende for den nye kvinnebevegelsen som oppsto i Norge rundt 1970.² Kamp mot porno hadde inntil dette først og fremst vært drevet av kristne

som hadde en seksualmoralisk begrunnelse for sin pornomotstand.³ Nå ble saksfeltet i stor grad overtatt av erfarne kvinneaktivister som hadde en kvinnepolitisk forståelse av porno som uttrykk for kvinneundertrykking.⁴ Etter at kampen for selvbestemt abort ble kronet med seier i 1978, ble kamp mot porno og etter hvert prostitusjon framtrædende på den kvinnepolitiske dagsordenen.

I november 1977 uttalte Unni Rustad, som i årene som fulgte i stor grad personifiserte pornomotstanden i Norge, at «aksjonen på Holmenkolbanen har utløst et skred».⁵ Hvorfor var det nettopp Holmenkolbanesaken som utløste pornokampen i Norge?

For å forklare hvordan en i utgangspunktet lokal arbeidskonflikt utviklet seg til å bli en storstilt mobilisering mot pornografi og kvinne-diskriminerende reklame, skal jeg først ta for meg hendelsesforløpet i saken kronologisk og vise hvordan den fra begynnelsen av var sterkt politisert som følge av ideologiske stridigheter på HKB og av de to permitterte kvinnes opplevelse av «hverdagssexisme» på arbeidsplassen. Mindre politisert ble ikke saken av at aktivister i kvinnebevegelsen raskt lot seg mobilisere til en støttekampanje for de to, en kampanje som snart ble utvidet til en bredere mobilisering mot pornografi. Vi skal se hvordan drastiske virkemidler som pornobål førte til at pornodebatten tok av i mediene utover høsten 1977. Videre drøfter jeg hvordan aksjonen mot reklameplakatene for *Nye Alle Menn* var viklet inn i de politiske maktkampene som foregikk i fagforeningene ved HKB, og dessuten hvordan den ble trukket inn i valgkampen, som dette året var preget av at Arbeiderpartiet (DNA) hadde programfestet forbud mot kjønnsdiskriminerende reklame. Deretter går jeg nærmere inn på hvordan samarbeidet mellom kvinneorganisasjonene om denne saken var preget av konflikt, og hvordan Kvinnefronten, til tross for ml-bevegelsens generelle tilbakegang, lyktes i å få sakseierskap til pornokampen. Avslutningsvis skal jeg se på politiske resultater av Holmenkolbanesaken på sikt, og hvordan det gikk med de to som saken kretset om, nemlig sommervikarene Liv og Rannveig.

Artikkelen tar utgangspunkt i den betydelige pressedekningen av saken høsten 1977, kvinnebevegelsens egne publikasjoner og arkivmateriale etter Fellesaksjonen mot pornografi og prostitusjon. I litteraturen som omhandler pornokampen i Norge er det sjelden at aktivister på grasrotplanet selv har kommet til orde.⁶ Fordi jeg ønsker å få fram også deres perspektiv, har jeg supplert det skriftlige materialet med intervjuer med noen av dem.

Hendelsesforløpet i Holmenkolbanesaken

Aksjonen på Holmenkolbanen begynte lørdag 30. juli 1977 da et trettitalls konduktører, de fleste kvinner, fjernet reklameplakater for «mannfolk-

bladet» *Nye Alle Menn* som samme dag hadde blitt hengt opp i vognene på Holmenkolbanen. Plakatene viste Ingeborg Sørensen, «Norges Miss Europa», med bar overkropp, «framstilt som et typisk seksualobjekt».⁷ Selv om både kvinner og menn deltok i denne spontane nedrivingsaksjonen, var enkelte mannlige ansatte ivrige forsvarere av reklameplakatene. Noen av dem hengte opp langt flere plakater enn det som var avtalen mellom Sporveien og annonsøren, for eksempel i personalbrakkas og på dørene til herretoalettene. Kvinner som fjernet dem, hevdet å bli utskjelt som mannshatere, hysterikere og lovbytere.⁸ En mannlig konduktør som hadde revet ned en plakat sa i et intervju med feministbladet *Sirene* at han av en kollega fikk høre: «Er'u perrvers du'a, som ikke liker nakne kvinfolk?».⁹ Kampen om plakatene skapte kjønnskriksliknende tilstander på Holmenkolbanen, og til VG sa formannen i Betjeningsforeningen, Kåre Smedsmo: «Dette er ikke til å spøke med. Det går nesten på nevene løs og skaper alt annet enn god stemning blant de ansatte.»¹⁰

Kvinner som fjernet dem, hevdet å bli utskjelt som mannshatere, hysterikere og lovbytere.

Mandag 1. august kom sommervikar Rannveig Snorheim på jobb på Holmenkolbanen. Etter at hun hadde tatt ned *Nye Alle Menn*-plakater og kastet dem i søpla, stanset føreren av vogna midt i en tunnel og beordret henne til å henge dem opp igjen. Rannveig nektet, og føreren rapporterte henne til ledelsen. Føreren var AUF-er og nestformann i Betjeningsforeningen.¹¹ Dagen etter ble Rannveig og en annen sommervikar, Liv Alming, innkalt for å forklare seg for ledelsen. De to ble oppfattet som ansvarlige for aksjonen, noe de benektet. Aksjonen var ikke planlagt, men skjedde spontant, hevdet de. De bedyret at de likevel tenkte å fortsette å fjerne plakatene. Neste dag ble de to suspendert, uten lønn. Ryktene om at Liv og Rannveig hadde mistet jobben førte til at kollegene fryktet konsekvensene, og innstilte aksjonen.¹² Ledelsens begrunnelse for å suspendere de to var på den ene siden at ansatte ikke hadde lov til å drive «selvtekt», og på den andre at HKB var overbemannet. Dette var en streng reaksjon ettersom konduktører tidligere hadde drevet «selvtekt» ved å rive ned Ja til EF-plakater uten at de ble permittert av den grunn. Dessuten annonserte bedriften stadig etter konduktører.

I ettertid forteller Liv Alming at de reiv ned plakatene fordi de var «personlig forbanna» på det kvinnesynet *Nye Alle Menn* representerte.¹³ De reagerte dessuten på «hverdagssexisme» på arbeidsplassen, med eldre menn som kløp yngre kvinnelige ansatte i rumpa og slikt. Da en del av disse mennene begynte å henge opp disse plakatene overalt, ble jentene enda sintere og ville i alle fall ikke avslutte aksjonen. Liv mener at grunnen til at det var nettopp de to som ble utpekt som ansvarlige, var at de hadde fortsatt å fjerne plakatene etter at alle de andre hadde sluttet med det. Det kan også ha spilt inn at Rannveig var åpent lesbisk, noe som ikke var allment akseptert på denne tida.

**Ingeborg
Sørensen**

**Norges
Miss
Europa**

**På
kjempe-
poster
i bladet
nå**

**NYE
alle menn**

SOMMER-EKSTRA

A black and white photograph of Ingeborg Sørensen, a woman with long, dark hair, looking directly at the camera. She is wearing a light-colored, possibly white, top. The background is slightly blurred, showing what might be a window or a doorway.

Annonser for Nye alle menn, faksimile fra Arbeiderbladet 4. august 1977.

Liv og Rannveig fant seg ikke i permitteringen, og satte i gang en støtteaksjon for å få tilbake jobbene sine. Selv om de ikke var tilknyttet noen bestemt organisasjon, kjente de aktivister i kvinnebevegelsen, som de tok kontakt med.¹⁴ De ønsket et bredt samarbeid, og Samarbeidsutvalget som kom i gang besto av representanter fra den nye kvinnebevegelsens organisasjoner Nyfeministene, Kvinnefronten, Brød og Roser og Lesbisk Bevegelse, og av etablerte kvinnesaksorganisasjoner som Oslo Kvinnesaksforening og det NKP-tilknyttede Norsk Kvinneforbund. Dette var det første fellesarrangementet kvinneorganisasjonene hadde hatt på to år på grunn av stridigheter knyttet til at ml-ere i 1974 hadde overtatt ledelsen i Kvinnefronten.¹⁵ Samarbeidsutvalgets mål var både å skape en bred folkeopinion mot kvinnediskriminerende reklame og pornografi, og å få Liv og Rannveig gjeninnsett på HKB. Det siste var prinsipielt viktig fordi en mente det ville kunne skape presedens for at andre kvinner kunne protestere mot kvinneundertrykking på arbeidsplassen uten å få sparken.¹⁶

Aksjoner for Liv og Rannveig

Utover seinsommeren og høsten 1977 gikk det slag i slag med aksjoner for å mobilisere støtte til Liv og Rannveig. Det tok ikke lang tid før saken ble utvidet til en generell kamp mot kvinnediskriminerende reklame og pornografi.

Allerede 10. august ble det avholdt en punktdemonstrasjon ved musikkpaviljongen på Karl Johans gate, der Rannveig holdt appell. Et par hundre mennesker deltok med paroler som «Vi gir full støtte til aksjonen på Holmenkolbanen mot kvinnediskriminerende reklame».¹⁷ Underskrifter og penger ble samlet inn til støttearbeidet. Ifølge Lesbisk Bevegelses blad *Lavendel-expressen* fikk de to permitterte jentene en «enorm støtte blant folk». Tusenvis av kroner ble samlet inn, og folk sto «i kø for å støtte aksjonen».¹⁸

Morgen den 18. august skulle Nye *Alle Menn*-plakatene tas opp på et styremøte i Oslo Sporveier.¹⁹ Utenfor Sporveishuset demonstrerte en håndfull kvinnefrontere og nyfeminister med plakater og slagord. Representanter fra Samarbeidsutvalget overleverte et brev til sporveisstyret der de oppfordret det til «å gå i mot kvinnediskriminerende reklame, og ta opp sine reklameavtaler til ny vurdering», og å gi Liv og Rannveig lønn i suspensjonstida samt videre ansettelse ved Holmenkolbanen. I brevet ble det dessuten poengtert at «det virker tilfeldig og påfallende at to uorganiserte sommervikarer tas ut og «straffes» siden flere av de ansatte hadde vært med på å rive ned reklameplakatene».²⁰

Sporveisstyrets møte ga ingen avklaring om Liv og Rannveigs ansettelsesforhold, fordi det nemlig var opp til administrasjonen å avgjøre. Det

ble imidlertid reist kritikk mot reklameplakatene, og en måneds tid seinere vedtok sporveisstyret enstemmig at «aksjonen var en riktig handling, gunstig fordi den satte dette spørsmålet på spissen», og gikk inn for at jentene skulle garanteres videre arbeid i Oslo Sporveier.²¹ Men før denne uttalelsen ble vedtatt hadde saken vært oppe i bystyret, og folkemøter, demonstrasjoner og aksjoner til støtte for Liv og Rannveig hadde blitt avholdt. Parallelt med at Holmenkolbanesaken var blitt hett nyhetsstoff, foregikk det i Skien en i tabloidavisene mye omtalt kamp mot etablering av en såkalt sex-klubb, der det lokale kvinnefrontlaget spilte en hovedrolle.²²

I Oslo bystyre kom Holmenkolbanesaken opp 25. august 1977, som interpellasjon av RVs representant Ellen Pedersen. På et fullsatt galleri satt det kvinnefrontere og ml-ere og ropte slagord som «Nei til salg av kvinner» og «Liv og Rannveig tilbake i jobben».²³ Ingen andre partier stemte for RVs interpellasjon fordi bystyret ikke hadde mandat til å gripe inn i en personalsak. Dessuten presenterte Pedersen saken sammen med to typiske ml-saker, nemlig forslag om å støtte Sosiale Etaters Forening, en ml-styrt fagforening som nylig var blitt oppløst av Norsk Kommuneforbund, og markering av ett minuts stillhet for å minnes Sovjets invasjon av Tsjekkoslovakia.²⁴ Etter at det fra galleriet ble ropt «Sovjet ut av Tsjekkoslovakia» og sluppet ned en transparent, oppløste ordfører Albert Nordengen møtet. På galleriet ble ml-erne stående og markere ett minuts stillhet for det tsjekkiske folket, før de slagordropende forlot rådhuset.²⁵

Pornobålene brenner

Et par dager etter bystyremøtet, den 27. august, brant det første pornobålet i Oslo.²⁶ Denne aksjonsformen, som i utgangspunktet var en støtteaksjon for Liv og Rannveig, var et nytt tilskudd til den norske kvinnebevegelsens protestrepertoar. Ifølge intervjuer med tidligere aksjonister, hvorav flere var med i Kvinnefronten, hadde de funnet på aksjonsformen selv. Motivasjonen for å gjøre det var raseri; de var sinte, ville ødelegge «sjappene» og skremme de som drev dem. Dessuten syntes aksjonistene at det var tøft, spennende og gøy.²⁷

Utover høsten gikk det knapt en uke uten at aksjonister stormet inn i pornobutikker, tok med seg det de kunne bære i søppelsekker til en passende plass der det ble brent. Fra Oslo spredte pornobålene seg til byer som Tromsø, Trondheim, Bergen og Kristiansand.²⁸ Flere aksjonister ble arrestert og mottok trusler fra pornoforhandlere.

Ikke overraskende var dette en kontroversiell form for aksjon. Arbeiderbladet sammenliknet pornobålene med nazistenes bokbål i 1930-åra, mens VG mente at aksjonistenes «porno-gerilja-korstog» var «en avart av kvinnes kamp for likeverd og mot mannsdominans».²⁹ Med unntak

LIV OG RANNVEIG FREMDELES NEKTA JOBB PÅ HOLMENKOLLBANEN

I SOMMER BLEI 'NYE ALLE MENN'S
PIN-UP-REKLAME HENGT OPP PÅ
HOLMENKOLLBANENS VOGNER, 30-40
ANSATTE REAGERTE SPONTANT OG TOK
NED PLAKATENE. TO KONDUKTØRER,
LIV ALMING & RANNVEIG SNORTHEIM,
BLEI PLUKKA UT OG NEKTA VIDERE
ANSETTELSE. DE HAR ENDA IKKE FÅTT
JOBGEN TILBAKE. SPORVEIENS
ARGUMENTER ER:

- I OMANGEL PÅ BEHOV FOR BETJENING*
+ MEN VI VEIT AT SIDEN I SOMMER
HAR DET BLITT ANSATT NYE
FOLK I FLENG PÅ HKB
→ II "BETJENINGA VIL IKKE JOBBE
SAMMEN MED DE TO JENTENE" ... (!)
+ DETTE ER EN GROV ØNSKEDRØM
FRA SPORVEISIEDELSEN:
VI ER ALDRI BLITT SPURT
ELLER NOEN GANG FÅTT LOV
TIL Å UTTALE OSS OM HVA VI
MENER OM SVARTELISTINGA
AV LIV & RANNVEIG.

**NEI TIL
SVARTELISTING!**
**GI LIV & RANNVEIG
JOBbene TILBAKE!**
**BORT MED
KVINNEDISKRIMINERE-
REKLAME!**

**Liv og Rannveig
får ikke jobb**

HOLMENKOLLBANEN SØKER ETTER FOLK!

av Klassekampen, som helhjertet støttet opp om aksjonene, var det i riksavisene en utbredt holdning om at pornobålene var et uttrykk for en farlig kombinasjon av puritanisme og autoritær ideologi, eller at de rett og slett ble framstilt som tyveri og hærverk på privat eiendom.

Til tross for kritikken fungerte pornobålene og den voldsomme mediedebatten de avstedkom høsten 1977, mobiliserende for pornomotstanderne. Særlig etter at pornoforhandlere gikk fysisk til angrep på aksjonister og i pressen framførte utilsørte trusler om at de seg i mellom hadde organisert et borgervern på 15-20 mann bevæpnet med jernstenger, og med tre schæfere til rådighet. «Vi har helt frie hender og behøver ikke ta hensyn som politiet må ta», sa pornogrossist Leif Hagen til Dagbladet.³⁰ En annen butikkinnehaver truet med at «blodet vil flyte» dersom «militante kvinner» forsøkte seg.³¹ Aksjonene førte dessuten til at vareutvalget i Oslos diskret utseende pornobutikker ble eksponert for offentligheten. Her fantes ulovlig pornografi som viste barn, vold og kvinner i seksuell omgang med dyr, det VG omtalte som «rå-porno», som de fleste tok avstand fra.³² I kombinasjon med de offentlig framsatte truslene, fikk publikum inntrykk av en kriminell bransje som ikke vek unna for gangstermetoder. Dermed fikk antipornoaksjonistene, som i motsetning til pornoforhandlerne ikke var drevet av pengeinteresser, i manges øyne et moralsk overtak, selv om også de brøt loven.

Porno til debatt i «På sparket»

Etter seks aksjoner mot pornobutikker i Oslo og en pressekonferanse der kvinnefronter og nyfeminister varslet at pornobålsaksjonene ville fortsette, ble pornografi tema for debatt i «På sparket» på NRK 19. oktober 1977.³³ I dette programmet, som førte til førstesideoppslag i avisene dagen etter, møttes pornomotstandere og pornoforhandlere til dyst. Det var her «TV-Norge» for første gang fikk møte Leif Hagen og Unni Rustad, de to personene som i åra som fulgte kom til å personifisere henholdsvis pornoindustrien og pornomotstanden i Norge.³⁴ I TV-debatten la ikke Hagen - som var Norges største pornogrossist og flere ganger dømt for å ha solgt ulovlig pornografi³⁵ - skjul på at han var i bransjen uten andre høyverdige mål enn å tjene penger. Kvinnefronter Unni Rustad angrep Hagen for å tjene penger på kvinneforakt og sa at kvinner hadde rett til å aksjonere mot det de selv mente var kvinnediskriminerende. Hun varslet at pornobålene ville fortsette.³⁶ Også Rannveig var blant deltakerne i debatten, der hun forsvarte aksjonen mot *Nye Alle Menn*-plakaterne: «Slike plakater framstiller kvinner som en bruksting. Vi føler oss hånt ved synet av slikt, og det må være kvinnes soleklare rett til å ta affære mot dette uten å bli straffet med yrkesforbud».³⁷

Et par dager etter «På sparket» var pornografi tema i Studentersam-

fundet i Oslo. Kun Klassekampen skrev om dette arrangementet, som ifølge avisas referat synes nærmest å ha vært et vekkelsesmøte mot pornografi.³⁸ Sexolog Thore Langfeldts innlegg om at pornomotstandere var seksualfiendtlige og dessuten brukte fascistiske kampmetoder, skal ifølge avisa ha fått liten støtte. Kvinnefrontens Turid Øvrebø hevdet i sin innledning at det nettopp var kristendommens seksualfiendtlighet som var årsak til pornografi: «Porno gjør som kirken i middelalderen, framstiller kvinnen som en kropp uten sjel og hjerne. Pornoen er en del av den samme undertrykkinga som Kåre Kristiansen og Bergfrid Fjose står for,» sa hun ifølge Klassekampens referat, og slo et slag for seksualopplysning. Studentersamfundet tilsluttet seg anti-pornodemonstrasjonen som skulle være 5. november.³⁹

«På sparket» og debatten som fulgte kan sies å ha representert en kulminasjon av medieinteressen for pornografi denne høsten. Da aktivister fra Kvinnefronten og andre 5. november arrangerte en fredelig demonstrasjon mot pornografi fra Universitetsplassen til Grønland torg med 1200 deltakere, vakte den langt mindre interesse i mediene enn det pornobålene gjorde.⁴⁰

Fagforeningsbråk og valgkamp

Etter måneder med aksjonering sto Liv og Rannveig fortsatt uten jobb i Oslo Sporveier, selv om de i løpet av høsten ble innrømmet lønn i suspensjonstida.⁴¹ Ledelsens begrunnelse for ikke å gjeninnsette de to var at tillitsmannsutvalget, som besto av representanter for de sju største fagforeningene ved bedriften, ikke ønsket dem på HKB: «Bedriftsledelsen finner det ville være i strid med intensjonene bak bedriftsdemokratiet å provosere den øvrige betjening ved å unnlate å følge dens råd i en slik sak.»⁴²

Det var altså av hensyn til fagforeningene og bedriftsdemokratiet at Liv og Rannveig ikke ble gjeninnsatt. De to hadde forsøkt å få støtte blant de tillitsvalgte, men forgjeves. Fra første stund var forholdet deres til fagforeningene ved HKB svært anstrengt. Det var nestformannen i Betjeningsforeningen, Roy Busch, som hadde anmeldt jentene til ledelsen for «selvtekt». Til Arbeiderbladet sa han at han aldri hadde opplevd «liknende forakt for overordnede ordre».⁴³ Formannen i Betjeningsforeningen, Kåre Smedsmo, sa til VG at aksjonen var «meningsløs», at en «gruppe kvinner kan ikke bare ta seg til rette på egen hånd» og at fagforeningen dermed ikke kunne ta ansvar for «deres oppførsel».⁴⁴ Smedsmo politianmeldte til og med de to jentene for ærekrenkelse, etter at anarkister fra Hjelms gate hadde laget en parodi på reklameplakaten for *Nye Alle Menn* som de hadde hengt rundt i byen. På plakaten var formannens ansikt limt inn ved siden av et bilde av en «pornomann» med erigert

penis. Liv og Rannveig, som ikke hadde noe med dette stuntet å gjøre, måtte stille til avhør på Victoria terrasse, men saken ble henlagt.⁴⁵

Tillitsmannsutvalget frarådet altså at Liv og Rannveig ble satt til tjeneste ved HKB. Hvorfor gjorde de det? En sak var at de to var uorganiserte sommervikarer. Men viktigere var det trolig at tillitsmannsutvalget, som altså uttalte seg i personalsaker, var dominert av folk fra Arbeiderpartiet. Disse hadde sett seg lei på at ml-ere forsøkte å få tillitsverv i de ulike fagforeningene som var representert ved HKB. Arbeidsmiljøet var ekstremt politisert, med steile fronter mellom AKP (m-l)-ere og DNA-folk, og motsetningene i saken var farget av denne konflikten.⁴⁶ DNA-medlemmene så trolig nedrivingsaksjonene som uttrykk for det generelle «AKP-bråket» på arbeidsplassen, selv om verken Liv eller Rannveig hadde noen tilknytning til ml-bevegelsen. Paradoksalt nok hadde ml-erne på HKB, inkludert medlemmer av arbeidsplassens lokale Kvinnefront-lag, tidlig trukket seg fra nedrivingsaksjonen. Uten å få det bekreftet, hadde Liv Alming inntrykk av at det var et «et direktiv fra sentralt hold» og et uttrykk for at ml-erne var redde for at de ville støte fra seg «vanlige» arbeidere, idet aksjonen hadde fått mer karakter av å være en kjønnskamp enn en klassekamp.⁴⁷ Og nettopp kjønnsdimensjonen ved konflikten; at to unge kvinner yppet til strid og motsa den (mannlige) ledelsen, bidro utvilsomt til å provosere mennene i tillitsmannsutvalget.

Lokalt på HKB hadde ml-erne altså tidlig trukket seg fra aksjonen. Likevel fulgte AKP(m-l)s partiorgan Klassekampen saken med stor entusiasme. Avisa fungerte nærmest som et kampanjeorgan for aksjonen, som den mente var et «eksempel til etterfølgelse» fordi den viste at det var mulig å «stikke kjepper i hjula for de store monopolkonsernene og andre private og kommunale bedrifter som tjener penger på salg av kvinnekropper.»⁴⁸ For Klassekampen var saken som skreddersydd for å kritisere DNA idet den både dreide seg om hvordan «pampene» i fagforeningene svek arbeidere som hadde trosset ledelsen og aksjonert på arbeidsplassen, og om partiets «hykleri» i valgkampen.⁴⁹ Avisa fastslo at selv om DNA offisielt var imot kvinnediskriminerende reklame, var det partiets medlemmer på HKB som sto for «DNAs politikk i handling». Selv om partiet framstilte seg som et «likestillingsparti», var det «i handling et kvinnediskrimineringsparti» og et «pornoparti», ifølge en leder i Klassekampen.⁵⁰

Et forhold ved HKB som ga ekstra krutt til Klassekampens kampanje mot DNA, var at kontroversene knyttet til Liv og Rannveigs ansettelsesforhold foregikk parallelt med at klubbstyret ved bedriften hadde satt i gang en underskriftskampanje for å få suspendert fem ansatte. Ifølge nestformannen i klubbstyret, AUF-eren Roy Busch, hadde de fem «opptrådt ukollegialt, drevet bakvaskelse av sine tillitsmenn», og var dessuten «langt ute på venstresida».⁵¹ Riktignok hadde to av de fem som

10. august 1977 ble det arrangert en demonstrasjon ved Musikkpaviljongen på Karl Johan, og mange underskrifter ble samlet inn til støtte for aksjonen på Holmenkollbanen. FOTO: SVENDSEN FOTO / ARBEIDERBLADET / ARBARK

var foreslått suspenderte offentlig støttet Liv og Rannveig i Klassekampen. Men selv om avisa framstilte det slik, dreide ikke suspensjonsforslaget seg direkte om denne saken, men om «AKP-bråk» på HKB.⁵² Det DNA-kontrollerte klubbstyret stilte kabinettsspørsmål og trengte et 2/3 flertall for å suspendere de fem ansatte. Det fikk de ikke, og styret, som altså inkluderte AUF-eren som hadde anmeldt Liv og Rannveig til ledelsen, måtte gå av. Dette ble ikke overraskende av Klassekampen sett som en seier for arbeiderne på HKB.⁵³

DNAs holdning til Liv og Rannveig-saken var klart ambivalent. For samtidig som partiets tillitsvalgte på HKB ikke støttet deres aksjon mot kvinnediskriminerende reklame, var en av partiets viktige saker i valgkampen dette året nettopp forbud mot dette, frontet av blant annet nestformannen i AUF, Anne Lise Bakken, og Kvinnesekretariatets leder Aud Blegen Svindland⁵⁴ Sistnevnte ga til og med offentlig uttrykk for at hun støttet pornobål som legitim aksjonsform.⁵⁵ Kommunalråd Jon Erlien fra Arbeiderpartiet, som var styreformann i Oslo Sporveier, engasjerte seg også i å få slutt på kjønnsdiskriminerende reklame. Til partiavisa Arbeiderbladet sa han at han følte «respekt for mennesker som føler seg

krenket over slik reklame», og syntes det var «sympatisk at kvinner reagerer på plakaten».⁵⁶

Etter hvert som saken skred fram, brakte også Arbeiderbladet et intervju med Liv og Rannveig. I etterkant av at RVs Ellen Pedersen hadde tatt opp Holmenkolbanesaken som interpellasjon i bystyret, publiserte avisa et intervju med de to under overskriften «Holmenkoll-jenter mot AKP-støtte».⁵⁷ Rannveig hadde kritisert måten Pedersen hadde tatt opp saken på i bystyret som lite gjennomtenkt og urealistisk, og i intervjuet ble det presentert som at de to følte seg «utnyttet politisk av RV». I denne saken hadde nok Arbeiderbladet konkludert litt for raskt, for dagen etter trykket avisa et dementi der det het at de to jentene aldri hadde sagt at de ikke ville ha AKP-støtte, men var glade for all støtte.⁵⁸ Etter at Klassekampen dagen etter kunngjorde at «Holmenkollbane-jentene» var «sjokkert over Arbeiderbladet» skrev ikke Arbeiderbladet mer om Holmenkolbanesaken.⁵⁹

Holmenkolbanesaken var svært synlig i valgkampen og det er betegnende at avisene, Klassekampen inkludert, skrev langt mindre om saken etter valget 12. september. Nå ble det pornobålaksjonene som overtok nyhetenes interesse. Men det var ikke bare medieinteressen som gjorde saken viktig på sikt. Mobiliseringen til støttearbeidet, som raskt ble utvidet til å bli en generell kamp mot pornografi, var vel så vesentlig.

Samarbeid og konflikt i kvinnebevegelsen

Samarbeidsutvalget som var nedsatt for å arbeide med Holmenkolbanesaken, besto som nevnt av «gamle» kvinneorganisasjoner som Oslo Kvinnesaksforening og Norsk Kvinneforbund, og av organisasjoner som tilhørte den nye kvinnebevegelsen, slik som Kvinnefronten, Brød og Roser og grupperinger som var tilknyttet Nyfeministene og Lesbisk Bevegelse. Fra første stund var dette samarbeidet preget av motsetninger. Motsetningene dreide seg om at de ulike kvinneorganisasjonene rammet inn saken på ulike måter. Dette hadde betydning for hvilke krav som ble stilt og hvilke aksjonsformer de mente var mest hensiktsmessige. Dessuten var motsetningene sterkt preget av stridigheter knyttet til ml-bevegelsen, et allment trekk ved venstresida i Norge i disse åra.⁶⁰ Kvinnefrontens ledelse hadde som nevnt blitt overtatt av ml-ere i 1974, og i 1975-76 dannet utbrytere som ikke var tilknyttet AKP(m-l) organisasjonen Brød og Roser.⁶¹ Blant de løst organiserte Nyfeministene og Lesbisk Bevegelse var det på denne tida en utbredt frykt for at også de ville bli kuppet av AKP(m-l).

Ovenfor siterte jeg utdrag fra den felles uttalelsen Samarbeidsutvalget av kvinneorganisasjoner overleverte Sporveisstyrets møte 18. august, der de stilte krav om at Liv og Rannveig skulle få tilbake jobbene sine og at

det måtte bli slutt på kvinnediskriminerende reklame. Her ble saken i liten grad satt i sammenheng med pornografi og andre forhold som ble betegnet som kvinneundertrykkende. Det skyldtes at Oslo Kvinnesaksforening ikke ønsket å utvide saken til å dreie seg om mer enn nettopp disse to konkrete forholdene. Det ønsket imidlertid gruppene som hadde tilknytning til den nye kvinnebevegelsen. I både Kvinnefrontens og Nyfeministenes publikasjoner ble Holmenkolbanesaken satt i sammenheng med kamp mot porno, kvinneundertrykking, politiske oppsigelser og «yrkesforbud». I perioden før Holmenkolbanesaken hadde aktivister fra disse to organisasjonene engasjert seg i støttearbeid for kvinnelige arbeidere som hadde blitt oppsagt fordi de hadde fagorganisert seg, krevd tariffavtale og høyere lønn eller kritisert farlige arbeidsforhold.⁶²

Men selv om både kvinnefronter og nyfeminister kunne enes om at saken var prinsipielt viktig og dreide seg om mer enn kvinnediskriminerende reklame og Liv og Rannveigs ansettelsesforhold, rammet de inn saken på ulike måter. Nyfeministene forsto saken først og fremst som en *kjønnskonsflikt* og som et eksempel på at «kjønnskampen går på tvers av klassekampen».⁶³ Fordi mange av de mannlige ansatte på HKB hadde forsvart reklameplakatene, hevdet en gruppe nyfeminister at dette var et bevis på at deres klassetilhørighet var av mindre betydning enn deres makt som menn, som de forsvarte ved å alliere seg med kapitaleierne.⁶⁴ I *Kvinnefront* var kjønnsmotsetningene langt mindre framtreddende. Her var det snarere den politiske tilhørigheten til DNA-folk som «stilte seg på ledelsens side» og forsvarte plakatene, som ble understreket.⁶⁵ De DNA-tillitsvalgte ble sidestilt med kapitaleierne og sjefene, samtidig som det ble framhevet at mange ansatte var med på den spontane aksjonen og ga sin støtte til Liv og Rannveig, som ble framholdt som forbilder.⁶⁶

De var entusiastiske over å oppdage at også kvinner som vanligvis ikke engasjerte seg i kvinnesak, støttet kampen mot pornografi.

Når det gjaldt forståelsen av pornografi, la kvinnefronter særlig vekt på økonomiske forhold, at det var forkastelig at noen skulle tjene penger på «salg av kvinner»: «Kjemp mot pornospekulantenes råtne geskjeft! Nei til kvinner som salgsvare! Forby all porno! Bli med og reis kampen!», som det het i en annonse i Dagbladet som 8179 mennesker hadde skrevet under på i oktober 1977.⁶⁷ For en del nyfeminister var det maktpåliggende å få fram at pornomotstanden ikke *bare* var begrunnet i at noen tjente penger på salg av kvinnekroppen, men at pornografi skyldtes patriarkatet, og at lesbiske ble spesielt hardt rammet. «Kamp mot pornoens utnyttning av lesbiske» var for dem en svært viktig parole å få med i demonstrasjoner.⁶⁸ Enkelte nyfeminister som hadde opprettet den såkalte Anti-pornogrupper sammen med noen kvinnefronter hadde imidlertid en mer pragmatisk holdning til paroler. De var entusiastiske over å oppdage at også kvinner som vanligvis ikke engasjerte seg i kvinnesak,

støttet kampen mot pornografi, og mente at ordlyden i parolene hadde mindre betydning. For dem var det viktigst å få flest mulig kvinner med i denne kampen.

Disse ulike forståelsene kan kanskje synes som bagatellmessige, men det var de ikke. De førte til dype splittelser i bevegelsen. Det gjorde også ulike syn på aksjonsformer. Litt forenklet kan en si at det dreide seg om to ulike hovedsynspunkter på hvordan en skulle aksjonere: På den ene siden var det de som mente en ville oppnå mest ved å forhandle med myndighetene, typisk representert ved Oslo Kvinnesaksforening. På den andre siden var det de som ville føre saken som en kamp med «aktivisme fra grunnplanet» med mest mulig demonstrasjoner og aksjoner, pornobål inkludert, representert ved Kvinnefronten og nyfeminister i Anti-porno-gruppa.⁶⁹ Dette kunne blitt sett som positivt mangfold, men det ble det ikke. Snarere var det uforsonlighet som preget talskvinnene for de to ulike strategiene.

Liv Finstad fra Anti-pornogruppa kritiserte Samarbeidsutvalget for å være et «byråkratisk og pampete» organ som passiviserte grunnplanet, noe hun mente var en motsetning mellom en reformistisk eller revolusjonær holdning til kvinnekampen. Andre nyfeminister avviste denne motsetningen og så konflikten framfor alt som en konflikt med ml-bevegelsen, fordi aksjonistene i Anti-pornogruppa hadde inngått samarbeid med kvinnefrontere. Disse var utvilsomt langt bedre organisert enn Nyfeministene: De fikk utrettet mye mer og det var de som satte i gang pornobål, en aksjonsform som virket tiltalende på handlingsorienterte kvinner, og ikke minst jenter, som ønsket å gjøre noe drastisk for å ramme pornoindustrien.

Holmenkolbanesaken bidro sterkt til å øke motsetningene innad i Nyfeministene. I løpet av høsten 1977 og våren 1978 ble motsetningene mellom de som var tilhengere av å samarbeide med Kvinnefronten og de som var imot, stadig hardere. Mange nyfeminister var som nevnt redde for at ml-erne skulle ta over organisasjonen deres, og oppfattet de som samarbeidet med kvinnefrontere som svikere.⁷⁰ På nyåret 1978 satte enkelte nyfeminister i gang en kampanje for å ekskludere aktivister i Anti-pornogruppa på grunn av deres samarbeid med Kvinnefronten.⁷¹ Til tross for at Nyfeministene opererte med «flat struktur» og ikke hadde noen eksklusjonsparagraf, vedtok fellesmøtet i mai 1978 å ekskludere to av anti-pornoaktivistene.⁷²

Holmenkolbanesaken og kampen mot pornografi førte ikke til noen oppblomstring for Nyfeministene. De to ekskluderte var blant dem som var mest aktive i pornokampen, og etter eksklusjonene forsvant Nyfeministene mer eller mindre fra offentligheten. Det var Kvinnefronten som fikk saks-eierskap til denne kampsaken, som bidro til å rekruttere flere hundre nye medlemmer. På drøyt fire måneder, fra sommerleiren til landsmøtet i

Kvinnefronten stod bak mye av engasjementet som blomstret høsten 1977. FOTO:

UKJENT / KLASSEKAMPEN / ARBARK

november 1977, hadde medlemsmassen økt fra 2700 til 3500.⁷³ I mars 1978 var det registrert hele 4800 medlemmer.⁷⁴ I en tid der ml-bevegelsen generelt var i tilbakegang fungerte pornokampen – i alle fall for en periode – som et eksempel på en vellykket «masselinje». Seinhøstes 1977 sto følgende euforiske tilstandsrapport å lese i Kvinnefrontens blad:

Kampen mot pornoindustrien raser for fullt. Pornobålene flammer opp flere og flere steder i landet, pornobutikker overmales med «nei til salg av kvinner», sexklubber og stripteaseshow blir møtt med aksjoner og kamp, kvinneundertrykkende reklameplakater blir revet vekk, diskusjonene går hett overalt, 28 organisasjoner blir med i Senterkvinnenes aksjon mot porno, TV, aviser, og radio har tatt opp det som skjer – kvinnene er på offensiven!⁷⁵

Enden på Holmenkolvisa

Som vi så ovenfor støttet styreformannen i Sporveiene, kommunalråd Erlien, et forbud mot kvinnediskriminerende reklame, og han fikk det

som han ville. I løpet av høsten 1977 henvendte Oslo Sporveier seg til Forbruker- og administrasjonsdepartementet om en revurdering av sine reklameavtaler med hensyn til kvinnekriminerende reklame, og Oslo bystyre vedtok enstemmig en henstilling til Oslo Sporveier om at slik reklame på offentlige kommunikasjonsmidler ikke måtte forekomme.⁷⁶ Året etter kom forbudet mot kjønnskriminerende reklame inn i markedsføringsloven, samtidig med at likestillingsloven ble vedtatt.⁷⁷

Men slik Liv Finstad så det, var ikke det viktigste som var oppnådd i Holmenkolbanesaken at «makthaverforsamlinger» som bystyret og Oslo Sporveier hadde vedtatt at kvinnekriminerende reklame ikke skulle forekomme på offentlige kommunikasjonsmidler, men at:

tusener av kvinner har diskutert saka, og lært noe om kvinneundertrykking. Hundreder av kvinner har høstet erfaringer om at det går an å slåss, at det ikke er livsfarlig å stå på stands, samle underskrifter og demonstrere, de har lært noe om organisering av aksjoner. [...] det politisk viktigste i saka, [er] at den har betydd et skritt framover for kvinnekampen - og dermed for et samfunnssystem uten kvinneundertrykking [...].⁷⁸

Holmenkolbanesaken bidro utvilsomt til å bevisstgjøre mange mennesker om kvinnekriminerende reklame og pornografi. Mobiliseringen rundt saken var en viktig læreprosess for mange kvinner, både for dem som sto på stand for første gang, og for mer garvede aktivister som fikk en ny opplevelse av «bredden i kampen mot porno». Som en nyfeminist skrev: «Jeg synes det var en fantastisk opplevelse å gå rundt og samle inn underskrifter mot pornoen i borettslaget her hvor jeg bor. Da traff jeg alle de 'vanlige' kvinnene vi ofte snakker om». Hun syntes det var «fantastisk» å oppleve at kvinner som ellers syntes kvinnesaken kunne «dra dit pepper'n gror», skrev under på lista til kvinnefronter og nyfeminister.⁷⁹ Aktivister opplevde at det var mye lettere å få støtte blant «vanlige kvinner» til kampen mot pornografi, som de syntes var noe «svineri», enn for typiske kvinnebevegelseskrav om selvbestemt abort og gratis daghjem.

Gjennom Holmenkolbanesaken lykkes kvinnebevegelsen i stor grad å få gjennomslag for sin kvinnepolitiske forståelse av at pornografi ikke først og fremst dreide seg om seksualmoral, men om objektivering og forakt for kvinner.⁸⁰ I mediedebattene ble dette synet stadig mer framtrædende. Dessuten bidro saken til å svekke pornobransjens omdømme. Etter at aksjonene hadde fått pornoforhandlerne og deres vareutvalg fram i lyset, framsto ikke bransjen lenger som en målbærer for seksuell frihet og glede, men snarere som luguber og kriminell. Salget av «mann-folkblader» gikk dessuten ned etter toppåret 1977. Dette året ble det

Fra stiftelsesmøtet av den tverrpolitiske Kvinnernes fellesaksjon mot pornografi, oktober 1977. FOTO: UKJENT
/ KLASSEKAMPEN / ARBARK

solgt åtte millioner eksemplarer av norske pornografiske blader og 1,4 millioner utenlandske. Heretter gikk opplagskurven nedover, og omsetningen ble bortimot halvert fram til 1982.⁸¹

Fellesaksjonen mot pornografi og prostitusjon

Med Holmenkolbanesaken ble kamp mot pornografi en av de mest fram-tredende sakene i den norske kvinnebevegelsen. Pornobålene ble riktignok færre, først og fremst fordi det ble for farlig å utføre dem. Motstanden kom inn i mer «ansvarlige former», særlig etter at Senterkvinnene i slutten av oktober 1977 tok initiativ til den tverrpolitiske organisasjonen Kvinnenes fellesaksjon mot pornografi, som snart samlet 28 kvinneorganisasjoner.⁸² Nyfeministene avsto å bli med i første omgang, begrunnet med at Senterkvinnene var imot selvbestemt abort og homoseksuelles rettigheter. Men de tilsluttet seg på 1980-tallet, da det politiske klimaet hadde endret seg, med en svekket ml-bevegelse og færre ideologiske stridigheter på venstresida.

I 1981 skiftet aksjonen navn til Fellesaksjonen mot pornografi og prostitusjon, åpnet for kjønnsblandede organisasjoner og fikk Unni Rustad som leder. Saksfeltet ble utvidet til også å bekjempe prostitusjon etter at kvinneaktivister i april 1981 aksjonerte på «strøket» i Oslo ved å male «horekunde» på biler til menn som ville kjøpe seksuelle tjenester.⁸³

Den viktigste aksjonsformen til Fellesaksjonen mot pornografi og prostitusjon var opplysningsarbeid i form av lysbildeforedrag der porno ble analysert i et feministisk perspektiv. Disse ble holdt i militærleirer, på skoler og folkemøter over hele landet. Etter at Unni Rustad optrådte med deler av dette foredraget på NRK høsten 1983, eksploderte pornomotstanden. Ved utgangen av 1983 var nesten 40 landsomfattende organisasjoner som representerte bortimot en halv million medlemmer tilsluttet, inkludert AUF og noen fagforeninger.⁸⁴ Rundt om i landet ble det opprettet flere hundre aksjonsgrupper mot pornografi.⁸⁵ I 1985 vedtok Stortinget en ny lov som spesifikt forbød «kjønnslige skildringer som virker støtende eller på annen måte er egnet til å virke menneskelig nedverdiggende eller forrående, herunder kjønnslige skildringer med bruk av barn, dyr, vold, tvang og sadisme.»⁸⁶ Det samme året vedtok LO-kongressen enstemmig, etter forslag fra Samorg i Porsgrunn, å støtte arbeidet mot pornografi og prostitusjon.⁸⁷

Oppsummering

Fra annen halvdel av 1970-åra ble kamp mot pornografi en sentral oppgave for kvinnebevegelser og feminister i mange vestlige land, som for eksempel USA, Storbritannia, Vest-Tyskland og Sverige.⁸⁸ I de forskjel-

lige landene var det imidlertid ulike forutsetninger og enkelthendelser som førte til mobiliseringen. Hvorfor utløste nettopp Holmenkolbane-saken pornokampen i Norge? Forklaringen er trolig å finne i at denne saken inneholdt mange ulike faktorer som i kombinasjon med hverandre fikk stor effekt. For det første førte opplagskrigen mellom «mannfolkbladene» til at reklame for dem ble mye mer synlig i det offentlige rom enn noen gang tidligere, noe som i seg selv provoserte mange. For det andre ble saken gjennom den til dels intense mediedekningen gjort kjent for et stort publikum. Den inneholdt mange ingredienser som ble ansett som godt nyhetsstoff: Den dreide seg om sex og vold, kjønnskamp, konflikter mellom ml-ere og DNA-folk, og om ansattes rett til å ha innflytelse over arbeidsmiljøet i en tid med mye oppmerksomhet rundt såkalte politiske oppsigelser og yrkesforbud. For det tredje var det politiske klimaet preget av at likestilling var blitt en anerkjent målsetting for det politiske *establishment*, med forbud mot kjønnsdiskriminerende reklame som en het valgkampsak, særlig frontet av DNA. Samtidig skjedde suspensjonen av de to jentene i en tid der kvinnebevegelsen sto på høyden av sin aktivisme og hadde til rådighet mange aktivister, både erfarne og ferske – særlig unge – som lot seg rive med i pornokampen, et politikkfelt som utvilsomt kunne oppfattes som mer spennende og actionfylt enn mye annet taurig politisk arbeid. Og sist, men ikke minst, var Liv og Rannveigs eget engasjement en ytterligere faktor som bidro til at saken ble så viktig.

Ved at de selv var pådrivere for å få satt i gang et samarbeid mellom de ulike kvinneorganisasjonene, var de med på å danne grunnlaget for Fellesaksjonen mot pornografi og prostitusjon. Denne bevegelsen fikk sakseierskap til pornomotstanden på 1980-tallet. Kristen-konservative røster om utenomekteskapelig sex og pornografi som synd og skam forstummet i den offentlige debatten. Dette til forskjell fra i USA der det konservative «moral majority» snappet opp pornomotstanden og satte den i sammenheng med kamp mot abort og homofiles rettigheter, noe som gjorde det vanskeligere for radikale feminister å ha pornomotstand som kampsak. I motsetning til i USA brøt det ikke ut «feminist sex-wars» blant norske feminister.⁸⁹ Tvert imot fungerte pornokampen samlende på kvinnebevegelsen, som begrunnet sin pornomotstand med både feministiske og antikapitalistiske argumenter. Selv om pornomotstanden i dag er langt svakere enn på 1980-tallet, er det fortsatt vanskelig å oppspore feminister som argumenterer for pornografi i Norge.

Og hvordan gikk det så med Liv og Rannveig? I suspensjonstida fikk Liv seg jobb som fjøsavløser og Rannveig fortsatte studiene. Etter å ha søkt flere ganger i løpet av høsten fikk de på nyåret 1978 tilbud om jobb i Oslo Sporveier. Riktignok ikke på Holmenkolbanen som de ønsket, men på blåtrikken.⁹⁰ Rannveig avslo tilbudet og utdannet seg i stedet som

fysioterapeut. Liv avanserte fra å selge billetter til å bli trikkesjåfør. Og trikk kjører hun fortsatt. Fra å ha vært en uorganisert sommervikar som møtte liten støtte i Betjeningsforeningen, har hun i dag selv hatt verv i den samme fagforeningen.

Noter

- 1 Artikkelen tar utgangspunkt i artikkelforfatterens PhD-avhandling «Porno er teori, voldtekt er praksis»: Kvinnekamp mot voldtekt og pornografi i Frankrike og Norge ca. 1970—1985, Universitetet i Oslo, 2013, særlig kap.14-16. Arkivmateriale etter Fellesaksjonen mot pornografi og prostitusjon fra 1981 og fram til nedleggingen av organisasjonen i 1997 finnes seg i Arbeiderbevegelsens Arkiv og bibliotek (Arbark), ARK-2582.
- 2 R. Haukaa, *Bak slagordene. Den nye kvinnebevegelsen i Norge*, Oslo 1982; E. Lønnå, *Stolthet og kvinnekamp: Norsk kvinnesaksforenings historie fra 1913*, Oslo 1996; O.M. Rønning, *Kvinnekamp, imperialisme og monopolkapital. Kvinnefronten og ml-bevegelsen 1972-1982*, i *Arbeiderhistorie*, Oslo 2005; H. Danielsen (red.), *Da det personlige ble politisk. Den nye kvinne- og mannsbevegelsen på 1970-tallet*, Oslo 2013.
- 3 U. Rustad, Spredte minner fra kampen mot porno, i *Rødt! Marxistisk tidsskrift*, nr. 1, 2010.
- 4 L. B. Tessem og K. Wiedswang, *Pornorge. Krigere og kremmere på pornomarkedet i 30 år*, Oslo 1984; A. Hompland, *Det feminiserte Norge*, i T. Berg Eriksen, A. Hompland og E. Tjønneland (red.), *Et lite land i verden. Norsk idéhistorie*, bd. 4, Oslo 2003: 283-284.
- 5 *Klassekampen* 7.11.1977.
- 6 Se f. eks. Tessem og Wiedswang 1984; Hompland 2003; T. Langfeldt, *Erotikk og fundamentalisme. Fra Mesopotamia til Kvinnefronten*, Oslo 2005.
- 7 Haukaa 1982: 141.
- 8 *Arbeiderbladet* 4.8.1977; *Klassekampen* 6.8.1977.
- 9 I.A. Olsen, 'Er'u perrvers du'a, som ikke liker nakne kvinfolk?', i *Sirene*, nr. 9-10, 1977.
- 10 *VG* 3.8.1977.
- 11 Anne Lise, Kvinnediskriminerende reklame på Holmenkollbana, i *Feministen*, nr. 7, september 1977.
- 12 *Arbeiderbladet* 4.8.1977; Anne Lise 1977.
- 13 Intervju med Liv Alming, Oslo, 16.4.2012.
- 14 Ibid.
- 15 Haukaa 1982: 119-121; Rønning 2005: 205-214; Korsvik 2013: 109-111.
- 16 *Klassekampen* 8.8.1977; Elisabeth og Anne Lise, Liv Finstad på ville veier!, i *Feministen*, nr. 10, 1977.
- 17 *VG* 12.8.1977.
- 18 «Støtt aksjonen på Holmenkollbanen!», *Lavendel-pressen*, nr. 3 [1977].
- 19 *Klassekampen* 15.9.1977.
- 20 «Til styret i Oslo Sporveier A/S», brev 17.8.1977 signert Norsk Kvinneforbund, Oslo Kvinnesaksforening, Kvinnefronten, Brød og Roser, Økofeministene, Kontorgruppa i Nyfeministene, Anarkogruppa i Lesbisk Bevegelse, Kvinneverkstedet Sfinxa, gjengitt i *Lavendel-pressen* nr. 3 [1977].
- 21 *Klassekampen* 17.9.1977.
- 22 *Dagbladet* 13.8.1977; *VG* 16.8.1977; *Klassekampen* 22.8.1977; *Klassekampen* 5.9.1977; *Klassekampen* 20.9.1977; *Klassekampen* 5.10.1977; *VG* 11.10.1977;

- Dagbladet* 17.10. 1977; *Klassekampen* 20.10.1977. Forsøket på å etablere sex-klubben ble oppgitt i begynnelsen av november etter atskillige demonstrasjoner som til dels førte til håndgemeng. *VG* 10.11.1977; *Klassekampen* 10.11.1977.
- 23 *Klassekampen* 27.8.1977; *Dagbladet* 28.8.1977.
- 24 *Klassekampen* 27.8.1977. Sosiale Etaters Forening (SEF) var den nest største foreningen i Norsk Kommuneforbund. I 1976 vedtok Kommuneforbundets ledelse å oppløse foreningen og ekskludere styret som ledd i en kampanje for å få fjernet ml-ere fra ledende verv i fagbevegelsen. Under ledelse av ml-eren Erling Folkvord bestemte SEF seg for å fortsette som uavhengig forening. Om denne striden, se f. eks. A. Hølmebakk, *Ingen søndagsskole. Makt og avmakt i fagbevegelsen*, Oslo 2010: 194-197; E. Folkvord, *Rødt! På barrikadene for AKP og RV*, Oslo 1998/2005. Se for øvrig Landsorganisasjonen i Norge (LO), Protokoll fra den 24. ordinære kongress 1977: kongressens vedtak, Oslo 1977: 261 og 334.
- 25 *Dagbladet* 28.8.1977; *Klassekampen* 27.8.1977.
- 26 *Klassekampen* 30.8.1977; *Kvinnefront* nr. 5-6 1977.
- 27 Intervjuer med «Anne» og «Kari», Oslo, 9.6.2009; Liv Finstad, Oslo, 11.6.2010; Sissa Lindqvist, Oslo, 29.6.2010.
- 28 *VG* 11.10.1977; *VG* 17.10.1977; *Klassekampen* 25.10.1977; *Dagbladet* 29.10.1977; *VG* 24.10.1977.
- 29 Leder i *Arbeiderbladet* 11.10.1977; leder i *VG* 10.10.1977.
- 30 *Dagbladet* 24.9.1977.
- 31 *VG* 12.10.1977.
- 32 Leder i *VG* 22.10.1977.
- 33 *VG* 18.10.1977; *Dagbladet* 18.10.1977; *Klassekampen* 19.10.1977.
- 34 *VG* 20.10.1977.
- 35 Tessem og Wiedswang 1984: 56.
- 36 *VG* 20.10.1977; *Dagbladet* 21.10.1977; *Klassekampen* 22.10.1977.
- 37 *Klassekampen* 22.10.1977.
- 38 *Klassekampen* 24.10.1977.
- 39 Ibid.
- 40 *Klassekampen* 7.11.1977; *Dagbladet* 7.11.1977; Ingvild og Liv, Oppsummering av pornodemonstrasjon, *Feministen*, nr. 10, 1977: 17.
- 41 Intervju med Alming, 2012.
- 42 Sitat fra brev fra Ove Skaug, adm.dir. i Oslo Sporveier, til Rannveigs advokat, gjengitt i HKB-saken, i *Feministen*, nr. 1, 1978: 11.
- 43 *Arbeiderbladet* 5.8.1977.
- 44 *VG* 3.8.1977.
- 45 Intervju med Alming, 2012.
- 46 Om striden mellom ml-ere og DNA-ere i fagbevegelsen, se f. eks. T. Bergh, *LOs historie. Kollektiv fornuft. Bind 3 1969-2009*, Oslo 2009: 99-104.
- 47 Intervju med Alming, 2012.
- 48 *Klassekampen* 4.8.1977. Se også artikler om saken i *Klassekampen* 5.8.1977, 6.8.1977, 8.8.1977, 9.8.1977, 10.8.1977, 11.8.1977, 13.8.1977, 16.8.1977, 15.9.1977, 17.9.1977, 27.9.1977, 11.10. 1977, 18.10. 1977, 22.10. 1977, 7.11. 1977, 21.11. 1977 og 24.11. 1977.
- 49 *Klassekampen* 9.9.1977.
- 50 *Klassekampen* 15.8.1977.
- 51 *Arbeiderbladet* 2.9.1977.
- 52 *Klassekampen* 31.8.1977.
- 53 *Klassekampen* 2.9.1977.
- 54 *Arbeiderbladet* 6.8.1977.
- 55 *Klassekampen* 13.10.1977.

- 56 *Arbeiderbladet* 18.8.1977.
- 57 *Arbeiderbladet* 1.9.1977.
- 58 *Arbeiderbladet* 2.9.1977.
- 59 *Klassekampen* 3.9.1977.
- 60 Se f.eks T. Tvedt, (*ml*): *en bok om maoismen i Norge*, Oslo 1989; J. Rognlien og N. Brandal, *Den store ML-boka: norsk maoisme sett nedenfra*, Oslo 2009.
- 61 Haukaa 1982: 121.
- 62 Holmenkollbanen: Aksjon mot pornografi førte til oppsigelse, i *Kvinnefront*, nr. 4, 1977; Gyda, Holmenkollbane-saka: en av mange politiske oppsigelser av kvinner, i *Feministen*, nr. 7, 1977: 31-32; E. Bjørk, I. Ås og A.L. Nestande, Kvinneforkjempere straffes med yrkesforbud, i *KjerringRåd*, nr. 1, 1978: 26-28.
- 63 Anne Lise, Kvinnediskriminerende reklame på Holmenkollbana, i *Feministen*, nr. 7, 1977: 20- 21.
- 64 E. Bjørk, I. Ås og A.L. Nestande, Kvinneforkjempere straffes med yrkesforbud, i *KjerringRåd*, nr. 1, 1978: 27.
- 65 Holmenkollbanen: Aksjon mot pornografi førte til oppsigelse, *Kvinnefront*, nr. 4, 1977: 4.
- 66 Ibid.: 5.
- 67 Annonse i *Dagbladet* 8.10.1977.
- 68 Ulla, Noen refleksjoner og betraktninger omkring referatet og vår deltakelse i denne aksjonen, i *Feministen*, nr. 10, 1977.
- 69 L. Finstad, Mer om holmenkollbanesaka: om samarbeid og retningslinjer for aksjonering, i *Feministen*, nr. 7, 1977: 25.
- 70 Ingvild, Kjære Kirsten og andre medsøstre, i *Feministen*, nr. 10, 1977: 15.
- 71 Referat fra fellesmøtet, i *Feministen*, nr. 2, 1978: 3; Økofeministene, Liv Finstad – Norges forhåpentligvis eneste stalinistiske feminist, i *Feministen*, nr. 2, 1978.
- 72 Referat fra fellesmøtet 11/5-78, i *Feministen*, nr. 4, 1978; L. Finstad, Et lite gjennomtenkt eksklusjonsforslag, i *Feministen*, nr. 4, 1978.
- 73 *Klassekampen* 29.11.1977.
- 74 Rønning 2005: 217.
- 75 Forby all kvinnediskriminering, i *Kvinnefront*, nr. 5-6, 1977: 5.
- 76 Elisabeth og Anne Lise, Liv Finstad på ville veier!, i *Feministen*, nr. 10, 1977: 41.
- 77 Orientering om praksis. Kjønnsdiskriminerende reklame. Forbrukerombudet 1993/ 2000 http://www.forbrukerombudet.no/asset/939/1/939_1.pdf
- 78 L. Finstad, Hva kan vi lære av HKB-saka? Føljetongen fortsetter, i *Feministen*, nr. 1, 1978: 9.
- 79 Ingvild, Kjære Kirsten og andre medsøstre, i *Feministen*, nr. 10, 1977: 15.
- 80 Tessem og Wiedswang 1984; Hompland 2003.
- 81 Tessem og Wiedswang 1984: 99-100.
- 82 *Dagbladet* 22.10.1977; leder i *VG* 2.11.1977.
- 83 T.R. Korsvik, Fra offentlig skjøgevæsen til horekunder. Hundre års kollektiv mobilisering mot prostitusjon, i *Materialisten. Tidsskrift for forskning, fagkritikk og teoretisk debatt*, nr. 1/2, 2014: 11- 43.
- 84 Se Korsvik 2013, særlig kap. 16.
- 85 Arbark: ARK-2582 Fellesaksjonen mot pornografi og prostitusjon.
- 86 Straffeloven § 211, annet ledd. <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Odelstinget/1999-2000/inno-199900-092/11/>
- 87 Landsorganisasjonen i Norge (LO), Protokoll fra den 26. ordinære kongress 1985: kongressens vedtak, Oslo 1985: 354.

- 88 Se f eks. R. Rosen, *The World Split Open. How the Modern Women's Movements Changed America*, New York 2000; C. Bronstein, *Battling Pornography: The American Feminist Anti-Pornography Movement, 1976-1986*, Cambridge 2011; S. Rowbotham, *The past is before us: Feminism in action since the 1960s*, Hammondsworth 1990; J. Long, *Anti-Porn: The Resurgence of Anti-Pornography Feminism*, London 2012; S. Bergman, *The Politics of Feminism. Autonomous Feminist Movements in Finland and West Germany from the 1960s to the 1980s*, Åbo 2002; E. Isaksson, *Kvinnokamp. Synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorörelsen*, Stockholm 2007.
- 89 Bronstein 2011: 294-308.
- 90 Anne Lise, Holmenkollbanesaka, i *Feministen*, nr. 2, 1978; intervju med Alming, 2012.